

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه جهت دریافت مدرک کارشناسی ارشد در رشته

اندیشه سیاسی در اسلام

عنوان تحقیق :

رفتار سیاسی ائمه اطهار (ع) با مخالفان

استاد راهنما : دکتر ابراهیم برزگر

استاد مشاور : دکتر غلامرضا خواجه سروی

دانشجو : محمد بیاتی چالشتی

زمستان ۱۳۹۰

به روایت امام صادق(ع)، در تورات چنین نوشته است:

اشکر من انعم علیک، و انعم علی من شکرک، فانه لازوال للنعماء اذاشکرت و لا بقاء لها اذا کفرت و الشکر زیاده فی النعم و امان من الغیر

نسبت به کسی که بر تو نعمتی داده، سپاسگزاری کن و نسبت به کسی که از تو سپاسگزاری کرده احسان و انعام کن چرا که اگر نعمتها سپاس شود زوال نمی پذیرد و اگر ناسپاسی شود دوام نمی یابد. شکر و سپاس موجب افزایش نعمتها و ایمنی از تغییر و دگرگونی است.

با تقدیر و تشکر شایسته از اساتید فرهیخته و فرزانه جناب آقای دکتر برزگر و جناب آقای دکتر خواجه سروی که با نکته های دلاویز و گفته های بلند ، صحیفه های سخن را علم پرور نمودند و همواره راهنما و راه گشای نگارنده در اتمام واکمال پایان نامه بوده اند .

و در پایان از کلیه اساتیدی که با اخلاق و علم و تجربه خود راهنمای ما بودند کمال تشکر را دارم

معلمای مقامت ز عرش برتر باد همیشه توسن اندیشه ات مظفر باد

تقدیم به :

به پاس تعبیر عظیم و انسانی شان از کلمه ایثار و از خودگذشتگان
به پاس عاطفه سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان که در این سردترین روزگاران بهترین پشتیبان است
به پاس قلب های بزرگشان که فریاد رس است و سرگردانی و ترس در پناهشان به شجاعت می گراید
و به پاس محبت های بی دریغشان که هرگز فروکش نمی کند
این مجموعه را به پدر و مادر عزیزم تقدیم می کنم

چکیده :

پژوهش حاضر با عنوان رفتار سیاسی ائمه اطهار علیهم السلام با مخالفان می باشد. سوال اصلی تحقیق چگونگی رفتار سیاسی ائمه با مخالفانشان است. فرضیه ای مطرح شده آن است که اصل در برخورد و رفتار ایشان با مخالفان بر رفق و مدارا بوده، مگر جایی که کیان اسلام در خطر نباشد و دو سوال فرعی دیگر عبارتند از: اول آنکه، حد و مرز مدارا با مخالفان تا کجاست. دوم آنکه؛ متوسل شدن به جنگ در چه شرایطی صورت می گرفته است. در جواب سوال فرعی اول، فرضیه ای که مطرح شده این است که تا جایی که کیان اسلام در خطر نبود مدارا به عنوان بهترین راه حل و رفتار انتخاب می شد. و در جواب سوال فرعی دوم، فرضیه این است، که زمانی که مخالفین دست به سلاح می بردند ائمه اطهار برای پیشرفت، تبلیغ و دفاع از دین اسلام، با قاطعیت عمل کرده و متوسل به جنگ می شدند. که برای سنجش و بیان فرضیه های موجود، آن هادر دو فصل مورد بررسی قرار گرفته اند. قبل از اینکار به چهار چوب مفهومی پرداخته شده، و ابتدا مبانی نظری مدارا در غرب و اسلام بررسی، و سپس به بحث مفهومی مدارا در سیره ائمه در حوزه اخلاق، رفتار و عقیده و انواع آن پرداخته شده است. و این بحث با بیان مخالف و اپوزیسیون در غرب و اسلام و تقسیم مخالفین ائمه ادامه داده شده است. فصل دوم، بررسی رفتار سیاسی ائمه ی دارای اقتدار سیاسی با مخالفانشان می باشد، در این فصل به رفتار دو امام بزرگوار امام علی علیه السلام و امام حسن علیه السلام پرداخته شده است. فصل سوم رفتار سیاسی سایر ائمه که فاقد قدرت سیاسی بودند می باشد که رفتارشان با مخالفین به عنوان یک رهبر معنوی ای، بهترین الگو برای همه کسانی است که دارای قدرت هستند .

شیوه بارز همه آنان مدارا با مخالف بوده، مگر زمانی که کیان اسلام در خطر باشد. و چون فاقد قدرت سیاسی بودند این کار را با تعلیم و تربیت شاگردان، سکوت (تقیه) و... انجام می دادند .

واژگان کلیدی: مخالف - مدارا - رفتار سیاسی - ائمه

فهرست مطالب
فصل اول: کلیات

۲	۱- طرح مسئله
۳	۲- سوالات و فرضیه ها
۳	۲-۱ سوال اصلی
۳	۲-۲ سوالات فرعی
۳	۲-۳ فرضیه اصلی
۳	۲-۴ فرضیه های فرعی
۴	۳- تعریف مفاهیم
۶	۴- ادبیات تحقیق
۱۴	۵- اهداف پژوهش
۱۴	۶- روش تحقیق و گرد آوری داده ها
۱۴	۷- مشکلات و تنگناهای تحقیق
۱۵	۸- سازماندهی تحقیق

فصل دوم: چهارچوب مفهومی

۱۷	۱- کلیات
۱۷	۲- مبانی نظری تساهل و مدارا در غرب
۱۹	۲-۱ مبانی هستی شناختی
۱۹	۲-۲ مبانی معرفت شناختی
۲۰	۲-۳ مبانی انسان‌گرایانه
۲۳	۳- مبانی نظری مدارا در اسلام
۲۴	۳-۱ اصول مدارا در اندیشه اسلامی
۲۴	۳-۱-۱ مدارا در رفتار با مسلمانان
۲۴	۳-۱-۲ مدارا در رفتار با غیر مسلمانان
۲۶	۳-۱-۳ مدارا در سنت و سیره پیامبر (ص)
۲۷	۴- حوزه های اعمال مدارا
۲۷	۴-۱ حوزه اخلاق سیاسی

۲۷	۴-۱-۱ تاثیر اخلاق بر عقاید سیاسی :
۳۰	۴-۲ حوزه رفتار سیاسی
۳۳	۴-۳ حوزه تشریح و قانون گذاری
۳۵	۵. وجود تشابه و تمایز مدارای اسلامی با مفهوم تولرانس لیبرالی
۳۷	۶- مدارا در قلمرو جامعه اسلامی
۴۱	۷- مدارا در سیره ائمه اطهار علیهم السلام
۴۱	۷-۱ مدارا برای هدایت افراد به راه حق
۴۲	۷-۲ مدارا برای مصالح بزرگ اسلام
۴۳	۷-۳ مدارا برای پیش گیری از ضرر و زیان های بیشتر
۴۴	۶-۴ مدارا برای جلوگیری از پیش دستی در جنگ با مسلمانان
۴۵	۷-۵ مدارا با افراد جاهل و آزار دهندگان
۴۷	۷-۶ مدارا با خویشاوندان و همسایگان
۴۸	۷-۷ مدارا با شکست خوردگان
۴۹	۷-۸ مدارا با توطئه گران
۵۰	۷-۹ مدارا در عین قاطعیت
۵۱	۷-۱۰ مواردی از عدم مدارا در رفتار سیاسی ائمه
	فصل سوم : ائمه دارای اقتدار سیاسی (امام علی و امام حسن علیه السلام)
۵۶	۱- کلیات
۵۶	۲- امام علی علیه السلام
۵۶	۲-۱ رفتار سیاسی امام علی علیه السلام با مخالفان قبل از زمامداری
۵۶	۲-۱-۱ علی و حاکمیت ابوبکر و موضع امام علی علیه السلام در برابر سقیفه
۶۰	۲-۱-۲ علی علیه السلام و حکومت عمر
۶۱	۲-۱-۳ علی علیه السلام و حکومت عثمان
۶۳	۲-۲ رفتار سیاسی امام علی علیه السلام با مخالفان هنگام زمامداری
۶۳	۲-۲-۱ امام علی علیه السلام و ناکثین
۷۱	۲-۲-۲ امام علی علیه السلام و قاسطین
۷۷	۲-۲-۳ امام علی و مارقین

- ۳- اصول کلی رفتار سیاسی امام علی علیه السلام با مخالفان ۸۴
- ۳-۱ تلاش برای هدایت دشمن و شیوه ای جذب دشمن ۸۴
- ۳-۲ احترام به آزادی و اندیشه مخالفان ۸۵
- ۳-۳ رعایت حقوق مخالفان ۸۸
- ۳-۴ اخلاق مداری در جنگ و برخورد با دشمن ۸۹
- ۳-۵ صراحت امام علی علیه السلام در برخورد با مخالفان و دشمنان ۹۲
- ۳-۶ پرهیز از خشونت و خونریزی ۹۲
- ۳-۷ عدم تعرض به توهین کنندگان ۹۵
- ۳-۸ عدم توهین و هتک حرمت ۹۶
- ۳-۹ واقع نگری در برخورد با مخالفان و دشمنان ۹۷
- ۴- امام حسن علیه السلام ۹۹
- ۴-۱ امام حسن علیه السلام و جنگ جمل ۹۹
- ۴-۲ امام حسن علیه السلام و صفین ۱۰۰
- ۴-۳ سخن گوی امام علی علیه السلام در ماجرای حکمیت ۱۰۱
- ۴-۴ مشاور سیاسی و جانشین امیر المؤمنین علی علیه السلام ۱۰۲
- ۴-۵ امام حسن علیه السلام و مدارای تقیه ای سکوت ۱۰۲
- ۴-۶ امام حسن علیه السلام و صلح ۱۰۶
- جمع بندی: ۱۰۸

فصل چهارم سایر ائمه (فاقد اقتدار سیاسی)

- ۱- کلیات ۱۱۰
- ۲- امام حسین علیه السلام و مخالفان ۱۱۰
- ۲-۲ مقابله با تهدیدات معاویه ۱۱۱
- ۲-۳ مخالفت با ولیعهدی یزید ۱۱۲
- ۲-۴ مقابله با تطمیع معاویه ۱۱۳
- ۲-۵ مقابله با تبلیغ معاویه علیه امیر مؤمنان علیه السلام ۱۱۴
- ۲-۶ افشای جنایات معاویه ۱۱۴
- ۲-۷ اعتراض به استلحاق زیاد به ابوسفیان ۱۱۶

- ۱۱۶ ۲-۸-امام حسین ونهضت عاشورا
- ۱۱۹ ۳- امام سجاد علیه السلام
- ۱۲۱ ۳-۱ حضور در نهضت کربلا
- ۱۲۱ ۳-۲ امام سجاد و تایید قیام مختار وزید
- ۱۲۲ ۳-۳ نامه سیاسی امام سجاد به دانشمندان درباری
- ۱۲۳ ۴-۳ افشاگری بر ضد امویان و زمامداران ناصالح
- ۱۲۳ ۳-۵ مقابله با حاکمان و نهی از تبعیت از ظالمان
- ۱۲۳ ۳-۶ اهتمام به امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۲۴ ۳-۷ رویارویی با عبید الله
- ۱۲۴ ۳-۸ منطق رسای امام در شام
- ۱۲۵ ۳-۹ مشاجره با اصحاب تفکر تشبیه
- ۱۲۵ ۳-۱۰ مشاجره فکری با اندیشه ارجاء و جریان مرجئه
- ۱۲۶ ۳-۱۱ مبارزه با ظلم در پوشش دعا
- ۱۲۷ ۳-۱۲ تربیت شاگردان مجاهد
- ۱۲۸ ۳-۱۱ ترغیب و تشویق به مبارزه، جهاد و شهادت
- ۱۲۸ ۳-۱۲ امام سجاد از مدارا تا قاطعیت
- ۱۳۳ ۳-۱۳ اصول کلی و تاکتیکهای سیاسی امام سجاد در مقابل مخالفین
- ۱۳۴ ۴- امام محمد باقر علیه السلام
- ۱۳۴ ۴-۱ شیوه های مبارزاتی امام باقر علیه السلام
- ۱۳۴ ۴-۱-۱ مبارزه و مدارای تقیه ای
- ۱۳۵ ۴-۱-۲ ترسیم وظایف حاکم اسلامی
- ۱۳۵ ۴-۱-۳ نهی از همکاری با حکومت طاغوت
- ۱۳۶ ۴-۱-۴ مبارزه و برخورد رو درروبا مخالفان
- ۱۳۸ ۵- امام صادق علیه السلام
- ۱۳۸ ۵-۱ مناظرات امام صادق علیه السلام
- ۱۴۰ ۵-۲ تبیین احکام به شیوه خاص شیعی
- ۱۴۱ ۵-۳ جنبه اعتراض ضمنی مکتب امام صادق علیه السلام

۱۴۳	۶- امام موسی کاظم علیه السلام.....
۱۴۳	۶-۱ ایستادگی در برابر قدرت طلبی های هارون.....
۱۴۵	۶-۲ مدارا و قاطعیت در سیره امام کاظم علیه السلام.....
۱۴۶	۶-۲-۱ قاطعیت امام کاظم علیه السلام.....
۱۴۹	۶-۳ مبارزه و رفتارهای سیاسی دیگری از امام کاظم علیه السلام.....
۱۵۰	۷- امام رضا علیه السلام.....
۱۵۱	۷-۱ برخورد اعتراض آمیز با طاغوتهای زمانه.....
۱۵۱	۷-۱-۱ اعتراض شدید امام رضا علیه السلام به مامون.....
۱۵۳	۸- امام جواد علیه السلام.....
۱۵۳	۸-۱ مبارزات سیاسی امام جواد علیه السلام.....
۱۵۵	۸-۳ مقابله با خلیفه زمان.....
۱۵۵	۸-۴ برخورد با فرقه های منحرف.....
۱۵۶	۸-۵ مبارزه امام در قالب مناظره های علمی و اعتقادی.....
۱۵۶	۸-۶ قاطعیت در طرد ناصالحان.....
۱۵۷	۸-۷ مبارزه با حدیث سازان.....
۱۵۷	۸-۸ مبارزه با تفسیرهای غلط.....
۱۵۹	۹- امام هادی علیه السلام.....
۱۵۹	۹-۱ نقش امام علیه السلام و موضع وی در حوادث.....
۱۶۰	۹-۲ موضع عباسیان در برنامه ریزی امام علیه السلام.....
۱۶۱	۱۰- امام حسن عسکری علیه السلام.....
۱۶۲	۱۰-۱ اریشه یابی اختلافات و تفرقه ها.....
۱۶۴	۱۰-۲ تقیه، موضع رسمی امام علیه السلام.....
۱۶۵	۱۰-۳ تلاش های علمی امام حسن عسکری علیه السلام.....
۱۶۷	۱۰-۴ مبارزه با فرقه سازان.....
۱۶۸	جمع بندی.....
۱۶۹	نتیجه گیری.....
۱۷۶	فهرست منابع :.....

فصل اول

کلیات

۱- طرح مسئله

یکی از روشهایی که در بهبود و رشد روابط انسان با دیگران تأثیر شگرفی دارد، مدارا و تحمل دیگران است. با این که به نظر برخی صاحب نظران، روابط اجتماعی همواره در حال تغییر و دگرگونی است هر موقعیت اجتماعی، یک واکنشی ویژه طلب می کند اما می توان مدارا را یک روش عمومی پیشنهاد کرد که در استحکام حکومت ها و موفقیت آنان در کسب اهداف کمکهای فراوانی می کند و اصل در اسلام نیز بر مدارا است اما نرمش بی حساب و عدم قاطعیت بی جا آدمی را به عنصری ضعیف، ترسو و بی عرضه تبدیل می کند. آن چه مورد نظر اسلام است آسان گیری در عین قدرت و قاطعیت است نه خشونت مطلق و نه مدارای مطلق. پس گاهی ضرورت اقتضا می کند اصل مدارا را کنار گذاشته و به قاطعیت و سخت گیری روی آوریم. پس بجاست که یکی از راه و رسم برخورد با مخالفان رادو عنصر «مدارا و قاطعیت» بدانیم. و مدارا و قاطعیت در سیره ائمه اطهار چه در برخورد با مخالفان و چه در رفتار و سیره اجتماعی و سیاسی آنان، و همچنین در بعد داخلی و چه بین المللی کاملاً مشهود بود. و زمانی که صلح و مدارا کارساز نبود و مسائلی که میان اسلام را به خطر می انداخت و مربوط به اصول کلی و تعطیلی احکام الهی می شد و با منافع اسلام در تضاد بود با قاطعیت با مخالفان برخورد می نمودند و به جنگ با آنان می پرداختند و رفتارشان در این مورد هم بیشتر دفاعی بوده، نه به عنوان تهاجم و تسلط بلکه به عنوان مبارزه با تهاجم بوده است چون در نظام سیاسی ائمه اطهار برخورد با مخالفان از اندیشه و عرف رایج سیاسی بسیار متفاوت بود زیرا مخالف و دشمن در درجه اول انسان است و پاسداشت حرمت و کرامت انسان و ادای حقوق انسانها، برای ایشان که به اصول و ارزش های الهی و انسانی پای بند بودند امری گریز ناپذیر می نمود بنابراین ائمه هیچگاه در پی نابودی مخالفان و دشمنانشان به مفهوم رایج آن بر نیامدند و برخورد با مخالفان بر اصل مدارا و قاطعیت و روش هدایت کریمانه بوده است. و تنها به فکر حفظ و نشر مکتب بودند و حد و مرز مدارا دین و کیان اسلام بود.

در مورد رفتار سیاسی ائمه با مخالفان به صورت جداگانه کتابهای نوشته شده و بحث های صورت گرفته اما کسی این گونه رفتار را که بهترین نمونه رفتار برای حکومتها در برخورد با مخالفانشان می باشد به صورت یک جا انجام نداده است و تحقیقات صورت گرفته در این خصوص بیشتر مربوط به امام علی علیه السلام می باشد و علت آن این است که برخورد با مخالفان زمانی می توانسته به بهترین وجه صورت گیرد که امام دارای اقتدار

سیاسی باشد و ما در اینجا سعی نموده این خلا را پر کنیم که برخورد با مخالفان از سوی امامان چه امامانی که دارای قدرت سیاسی بودند و چه آنهایی که فاقد قدرت سیاسی بودند به بهترین شکل ممکنه با توجه به شرایط و زمان حاکمه صورت گرفته است لذا نگارنده بر آن است که طبق سوالات و فرضیه زیر به این مبحث بپردازد.

۲- سوالات و فرضیه ها

۲-۱ سوال اصلی

رفتار سیاسی ائمه اطهار(ع) با مخالفان چگونه بوده است؟

۲-۲ سوالات فرعی

۱- حد و مرز مدارای ائمه اطهار (ع) با مخالفان تا کجاست؟

۲- توسل به جنگ به عنوان راه حل در برابر مخالفان در چه شرایطی توسط ائمه اطهار(ع) صورت می گرفته است؟

۲-۳ فرضیه اصلی

رفتار سیاسی ائمه اطهار (ع) در برخورد با مخالفان بر رفق و مدارا استوار بوده است و جایی که منافع اسلام در خطر بود و تهدید فیزیکی بالفعل و یا تهدید ارزشی بالقوه از طرف مخالفان صورت می گرفت رفتارشان با مخالفان با قاطعیت بوده و برای دفاع از اسلام به جنگ متوسل می شدند.

۲-۴ فرضیه های فرعی

۱- مدارا از سوی ائمه تا جایی بود که باعث ضایع شدن احکام الهی یا حقوق مسلمانان نگردد و کیان اسلام به خطر نیفتد.

۲- مخالفانی که مخالفتشان در قالب اظهار نظر و نقدکردن بوده و دست به سلاح نمی بردند مانند سایر مردم عضوی از جامعه و دارای حق و حقوق هم بودند اما مخالفانی که در برابر حکومت اسلامی دست به سلاح می بردند و منافع و مصالح اسلام را به خطر می انداختند جایگاهی در حکومت اسلامی و یا نزد ائمه اطهار نداشتند و با این مخالفان وارد جنگ می شدند.

۳-تعریف مفاهیم

۱-۳ مدارا

مدارادر لغت به معنای ملایمت، نرمی، بردباری، سازگاری، لطف، خضوع، فروتنی و شفقت می باشد و در عرف به معنی رفتار مهربانانه و نرمش در گفتار و رفتار با دیگران است. و در روایات اسلامی نیز به معنی نرمش و ملاطفت با خلق و بندگان خدا داشتن و با رفق و لین با آنان رفتار کردن، و از خطا و لغزش های آنان چشم پوشی کردن آمده است. که با دقت و تفحص و تتبع در آیات قرآن کریم و روایات معصومین علیهم السلام و سیره پیشوایان دین به خوبی به دست می آید که مدارا و نرمش، رافت و رحمت یک اصل مهم در دین مبین اسلام است. و یکی از عوامل گسترش اسلام در شبه جزیره عربستان و در جهان همین اصل بوده است که در دل و جان انسانها نفوذ کرد و قلب آنان را به اسلام متمایل ساخت و در کتابهای روایی و اخلاقی «مدارا و رفق» به عنوان یک ارزش تلقی شده است.

مدارا دارای ظرف و محلی می باشد و این اصل همانند سایر اصول و قوانین مطلق نیست و حد و حدودی دارد، و اجرای این اصل در مجموعه فراتر از حد و حدود تعیین شده آن، تبدیل به یک پدیده ضد ارزشی به نام ادهان و مدهانه یعنی مصانعت و سازگاری و نرمش و کوتاه آمدن در حق می شود همانگونه که اعمال نکردن این اصل در مرز خویش نیز تبدیل به یک ناهنجاری دیگر به نام خشونت می شود آنچه که از آیات و سیره عملی معصومین علیهم السلام به دست می آید این است که مدارا و سازش در موارد زیر پسندیده است.

الف - مسائل شخصی

ب- مسائل سیاسی، اجتماعی که در تقابل و تزاخم با حق و حقوق دیگران نیست.

ج- در راه ترویج و گسترش اسلام و ارزش های دینی

۲-۳ ائمه اطهار

ائمه جمع امام و امام در اطلاقات فقها در دو مفهوم عام و خاص به کار رفته است. مفهوم عام: امام در مفهوم عام عبارت است از حاکم و ولی مسلمانان (ولایت فقیه)، امام جماعت و امام جمعه. مفهوم خاص: امام در مفهوم خاص بر انبیاء و جانشینان آنان اطلاق می شود که از جانب خداوند متعال دارای منصب والای امامت و ولایت هستند. امام به این معنا، دارای ولایت مطلقه در امور دین و دنیا و معصوم از گناه و

مصون از هرگونه لغزش، اشتباه و فراموشی و حجت بر خلق و خلیفه خداوند در زمین است امام به مفهوم نخست یا به صورت اضافه به کار می رود مانند امام جماعت و امام مسلمانان و یا با قرینه و چنانچه بدون اضافه و قرینه به کار رود مراد معنای خاص آن می باشد که موضوع این تحقیق می باشد و از آن به امام عادل و یا امام عدل نیز تعبیر شده است و تعداد امامان در شریعت اسلام دوازده نفر است که عبارتند از: علی بن ابی طالب، حسن بن علی، حسین بن علی، ابومحمد علی بن حسین، محمد بن علی باقر العلوم، جعفر بن محمد، موسی بن جعفر، علی بن موسی الرضا، محمد بن علی التقی الجواد، علی بن محمد الهادی، حسن بن علی العسکری و امام مهدی منتظر حجه بن الحسن علیهم السلام.

۳-۳ مخالف

مخالف: دشمن. خصم. خلاف کننده. (دهخدا، ۱۳۶۷: ۵۸۷۶) مخالف در لغت به معنای دشمن، خصم، ناسازوار و ناموافق، و آنکه مذهبی دیگر دارد، آمده است.

مخالف: از ریشه خَلَفَ، اسم فاعل باب مفاعله به معنای ضد و ناسازگار بودن و مغایر بودن با چیزی است و در جامعه به گروهی اطلاق می شود که با قدرت حاکم و مردم جامعه هم اعتقاد نیستند و البته اقدامی برخلاف ندارند مخالفت آن‌ها در مرحله اعتقاد است و به مرحله عمل در اجتماع نمی رسد. به عبارت دیگر در زندگی اجتماعی موافقت داشته و همه در یک جامعه با قوانین حاکم بر آن زندگی مسالمت آمیز دارند اما در نوع تفکر اندیشه و اعتقادات با هم دارای اختلاف هستند.

بنابراین مخالف در برابر موافق قرار می گیرد و مخالفان ائمه اطهار (ع) شامل مخالفان مذهبی، سیاسی یا افراد و گروها بودند که بر خلاف ائمه موضع گیری و عمل می نمودند و به عبارت دیگر مخالف در لغت به معنای دشمن، خصم، ناسازوار و ناموافق، و آنکه مذهبی دیگر دارد آمده است. پیشوایان معصوم علیهم السلام، اعم از پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام، چندگونه مخالف داشتند:

مخالفان دینی: مشرکان، مسیحیان، یهودیان و منافقان به ظاهر مسلمان

مخالفان مذهبی: مسلمانانی که مرجعیت دینی ائمه اطهار علیهم السلام را قبول نداشتند.

مخالفان سیاسی: کسانی که حق رهبری ائمه اطهار علیهم السلام را در بعد سیاسی قبول نداشتند و ایشان را به عنوان حاکمان واقعی به رسمیت نمی شناختند.

مخالفان شخصی: کسانی که به انگیزه‌های شخصی، همچون حسادت و امثال آن، با ائمه اطهار علیهم السلام مخالف بودند.

۴-۳ رفتار سیاسی

در این پژوهش درک توضیح و تبیین رفتارهای سیاسی نیاز به فهم ایدئولوژی و جهان بینی دارداستناد به اعتقادات مذهبی و جهان بینی های عاملان رفتار از آن جهت ضروری است که انسان ها در بسیاری از حالات و موارد تحت تاثیر آن عمل می کنند. تاکید و تکیه بر این عامل از آن جهت است که رفتار انسانها در دستگاه ارزشی خاصی فعلیت می یابد و آن دستگاه ارزشی خاص، به همراه سایر زمینه ها، شیوه، جهت و میزان عمل و رفتار را تعیین می کند. ازدیدگاه تحقیق حاضر، گسیختگی اساسی بین انسان دینی، انسان اقتصادی و انسان سیاسی وجود ندارد و در این راستا، باید در تحلیل رفتارهای سیاسی، نقش ارزشها و منافع به همراه دیگر عوامل تاریخی، زمانی و اجتماعی لحاظ گردد. به طور کلی، در این پژوهش اشکال رفتار سیاسی بر دو نوع است:

۱- رفتار سیاسی مبتنی بر مدارا: که عبارت است از رفتاری مسالمت آمیز و صلح جویانه برای رسیدن به هدف، هدفی والا که همان حفظ مکتب اسلام می باشد رفتار سیاسی مبتنی بر مدارا تنها در جهت حمایت از دولت نیست بلکه بسیاری از حرکت ها و رفتارها می تواند علیه دولت حاکم باشد.

۲- رفتار سیاسی مبتنی بر قاطعیت که بعضی مواقع حتی متوسل به جنگ شدن را می طلبد که در این پژوهش این نوع رفتار زمانی از سوی ائمه صورت می گرفته است که کیان اسلام در خطر بوده است و شرایط زمان و مکان چنین اقدامی را اقتضا می کرد.

۴- ادبیات تحقیق

کار پژوهشی ما بررسی رفتار سیاسی ائمه اطهار علیهم السلام با مخالفانشان است که در دو فصل مجزا شامل ائمه دارای قدرت سیاسی و ائمه فاقد قدرت سیاسی است و کتاب یا مقاله ای که به طور کلی همه امامان را با هم بررسی کند انجام نشده است البته کتابها و مقالاتی به طور جداگانه به بررسی رفتار سیاسی ائمه اطهار با مخالفان آنها به صورت بسیار جزئی پرداخته اند که بیشتر آنان مربوط به رفتار امام علی علیه السلام می باشد و به بقیه ائمه که فاقد اقتدار سیاسی بودند یا مدت کمی در راس حکومت بودند توجه چندانی نشده است و بیشتر افراد نیز فکر می کنند که رفتار سیاسی آنان در برابر مخالفان زمانی معنی پیدا می کند که دارای اقتدار

سیاسی باشند اما ما در این پژوهش می خواهیم نشان دهیم که رفتار سیاسی آنان با مخالفانشان به عنوان رهبر معنوی یک جامعه که می تواند بهترین الگو برای سردمداران حکومت ها در هر زمانی مورد توجه باشد باید مورد بررسی و توجه بیشتر قرار گیرد و ما در ذیل به چند نمونه از تحقیقات انجام شده در این زمینه اشاره می کنیم البته چنان که ذکر کردیم بیشتر آنها مربوط به امام علی علیه السلام می باشد.

- سیره سیاسی امام علی علیه السلام، سیداحمد خاتمی، نویسنده در این کتاب به موضوعاتی از قبیل سیره سیاسی امام علی علیه السلام در عهدرسول الله صلی الله علیه و آله، موضع منفی امام علی علیه السلام در برابر فرصت طلبان، بینش حکومت امام علی علیه السلام، حاکمیت ارزشهای الهی در حکومت امام علی علیه السلام، ابعاد توسعه در حکومت امام علی علیه السلام، امام علی علیه السلام و کارگزاران حکومت، شایسته سالاری در سیره امام علی علیه السلام، آزادی از دیدگاه امام علی علیه السلام، دشمن شناسی از دیدگاه امام علی علیه السلام، امام علی علیه السلام و مخالفان و روش برخورد با پیمان شکنان می پردازد (خاتمی: ۱۳۸۵)

-تحلیلی از زندگانی سیاسی امام حسن مجتبی علیه السلام به قلم سید جعفر مرتضی عاملی و ترجمه محمد سپهری، نام عربی این ترجمه الحیاءالسیاسیة للامام الحسن علیه السلام است که چاپ اولش در سال ۱۳۶۹ بوده است. نویسنده کتاب حاضر را درسه فصل خلاصه نموده است. فصل اول زندگی سیاسی امام حسن علیه السلام در عهد رسول خدا(ص)، فصل دوم زندگانی سیاسی امام حسن علیه السلام در عهد شیخین و فصل سوم زندگی سیاسی امام حسن علیه السلام در عهد عثمان. مترجم در مقدمه کتاب می نویسد: کتاب حاضر از دو جهت اهمیت ویژه دارد .

۱. نویسنده گرانمایه با دیدی محققانه به تجزیه و تحلیل وقایع همت گمارده که به طور مستقیم و غیرمستقیم با زندگانی امام حسن علیه السلام ارتباط دارد و در مواردی آن حضرت نقش فعال در تکوین آن برعهده داشته مثل داستان مباحله و بیعت رضوان.

۲. برخلاف تاریخ نگاران و سیره نویسان، به نقل حوادث و تاریخچه زندگانی امام علیه السلام نپرداخته، بلکه زندگانی سیاسی آن جناب را به طور دقیق تجزیه و تحلیل کرده است. (عاملی، ۱۳۶۹)

- مواضع سیاسی حضرت علی علیه السلام السلام در قبال مخالفین، این پژوهش بررسی برخوردهای علی علیه السلام در دوران ولایت و امامت است که خود به دو مقطع قبل از زمامداری و پس از آن تقسیم می شود نویسنده در این کتاب ماهیت جریان های مقابل امیر المومنین علیه السلام را تبیین و مواضع حضرت را در

مقابل هر یک از جریان‌ها بررسی کرده است. این کتاب توسط جلال درخشه توسط مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی به چاپ رسیده است. (درخشه، ۱۳۷۹)

- کتاب مکاتیب الائمه از احمد میانجی، جلد یکم تا سوم این مجموعه که بیشتر انتشار یافته است به مکاتیب حضرت علی علیه السلام و امامان اول تا پنجم اختصاص دارد جلد چهارم که به تازگی انتشار یافته است مکاتیب امام جعفر صادق علیه السلام و امام موسی کاظم علیه السلام را در بردارد. جلد پنجم کتاب مکاتیب الائمه علیهم السلام، مکاتیب الامام جعفر بن محمد الصادق و موسی بن جعفر الکاظم علیه السلام تالیف مرحوم آیه الله میانجی، تحقیق و ترجمه مجتبی فرجی توسط انتشارات دارالحدیث منتشر شده است. (میانجی، ۱۳۶۳)

- مقاتل الطالبین: این کتاب در شرح احوال و مرگ فرزندان ابوطالب از آغاز ظهور اسلام تا قرن چهارم هجری قمری در جنگ‌ها، قیام‌ها و فعالیت‌های سیاسی بر ضد دستگاه حاکم می‌باشد. او شرح احوال ۵۰۰ نفر از جان‌باختگان را با مقتل و احوال جعفر بن ابی طالب شروع و در عصر اموی با احوال عبید الله بن علی تمام می‌کند. او در شرح حال و ذکر شهادت امام حسین علیه السلام و فرزندان آن حضرت بحث مبسوطی می‌کند. این کتاب او بر حسب عصر هر خلیفه طبقه بندی شده است. کتاب مقاتل الطالبین در موضوع مقتل از شهرت و جایگاه والائی در میان پژوهشگران و محققان برخوردار بوده و از جمله منابع اصلی می‌باشد این کتاب در یک جلد به زبان عربی از طرف مؤسسه دارالکتاب قم در سال ۱۹۶ ه.ق به چاپ رسیده است.

این کتاب به وسیله مرحوم جواد فاضل و همچنین به وسیله سید هاشم رسولی محلاتی به فارسی ترجمه شده است. (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۷).

- امام علی علیه السلام و مسائل سیاسی، مولف محمد دشتی، این کتاب شامل ده فصل می‌باشد شامل: فصل اول اصولگرائی با دشمن، فصل دوم تلاش در هدایت دشمن، فصل سوم شیوه‌ای جذب دشمن، و روش برخورد با دشمن رادر فصل چهارم بیان می‌کند فصل پنجم را به بردباری امام در امور سیاسی پرداخته فصل ششم سیاست توحیدی فصل هفتم مردم و امور سیاسی فصل هشتم آزادی و مردم فصل نهم به افشاگری‌ها و دهمین فصل به آگاهی سیاسی حضرت اشاره می‌کند. چاپ این کتاب توسط ناشر موسسه فرهنگی و تحقیقاتی امیر المومنین علیه السلام قم صورت گرفته است. (دشتی، ۱۳۸۱)

- تاریخ یعقوبی تاریخ یعقوبی از قدیمی‌ترین تاریخ‌های عمومی به زبان عربی نوشته احمد بن ابی یعقوب بن جعفر بن وهب بن واضح یعقوبی است این کتاب خلاصه‌ای است از تاریخ جهان از آغاز تا میانه‌های سده ۳ ق

است که نکات آشکاری در مورد سازمان اداری و تشکیلاتی حکومت‌های سده ۲ و سده ۳ ق روشن می‌کند. منشی گری و کاتب بودن یعقوبی به او کمک کرد تا اطلاعات گرانبهایی را در کتاب خود بگنجاند. ویژگی آشکار تاریخ یعقوبی یاد سرگذشت امامان شیعه است او به مناسبت ذکر وفات ائمه، خلاصه‌ای از سرگذشت و سخنان آنان را تا امام علی النقی آورده است. بنابراین ویژگی بارز این اثر این است که نشان از شیعه بودن مؤلف دارد و ذکر احوال امامان شیعه علیهم السلام را بیان می‌کند یعقوبی ضمن یاد کردن از علی علیه السلام و منزلت او و فضایل اهل بیت علیهم السلام در باره شخصیت ابوطالب، حدیث غدیر خم و حدیث ثقلین، ماجرای سقیفه، خلفای نخست و امام حسن علیه السلام، طلحه و زبیر و زبیریان و امویان و قیام زیدبن علی نیز مطالبی آورده است وی درباره عباسیان میانه رو بوده و از حوادثی که برای آنان ناخوشایند بود همانند قتل ابن هبیره و ابومسلم خراسانی و سقوط برمکیان به صورتی مناسب سخن گفته و حتی در وفات امام موسی کاظم علیه السلام به ذکر روایت عباسی بسنده کرده است یعقوبی در باره حوادث نزدیک به عصر خود مانند قیام علی بن محمد صاحب الزنج (متوفی ۲۷۰)، به ملاحظاتی کوتاه اکتفا کرده است. اما این نکات از ارزش و اهمیت تاریخ یعقوبی در تحول علم تاریخ نزد مسلمانان نمی‌کاهد. (یعقوبی، ۱۳۸۹)

- تاریخ سیاسی اسلام، تاریخ خلفا، رسول جعفریان، این کتاب شامل دوازده بخش می‌باشد به شرح ذیل: بخش اول: خلافت ابوبکر، بخش دوم خلافت عمر، بخش سوم: خلافت عثمان، بخش چهارم: امامت علی علیه السلام، بخش پنجم امامت امام حسن علیه السلام، بخش ششم: پادشاهی معاویه، بخش هفتم: نهضت کربلا و پیامهای آن، بخش هشتم: انتقال خلافت از سفینیان به مروانیان، بخش نهم: امام سجاد، بخش دهم: دولت مروانیان، بخش یازدهم: شیعیان در آخرین دهه‌های حکومت امویان، بخش دوازدهم: دولت مروانی به سوی زور، این کتاب توسط سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است (جعفریان، ۱۳۷۷).

- رفتار شناسی امام علی علیه السلام در آینه تاریخ، تالیف ابراهیم بیضون، ترجمه علی اصغر محمدی سیجانی، این کتاب شامل چهار فصل می‌باشد که در فصل اول رفتار امام را پیش از اسلام بیان می‌کند فصل دوم را به دوران خلافت امام می‌پردازد فصل سوم رانمای از حکومت و اندیشه سیاسی امام را بیان می‌دارد و فصل چهارم را با شخصیتها و ابهامات به پایان می‌برد این کتاب توسط نشر فرهنگ اسلامی منتشر شده است (بیضون، ۱۳۷۹)

- الارشاد شیخ مفید: محمد بن محمد مفید، مترجم سید حسن موسوی مجاب، کتاب الارشاد شیخ مفید در موضوع زندگی نامه نگاری ائمه اطهار علیهم السلام در میان امامیه جایگاه رفیعی برای خود کسب کرده است به

گونه ای که کمتر نوشته ای در این موضوع مشاهده می شود که به این کتاب استناد نداده باشد از سوی دیگر در طول تاریخ امامیه کمتر شاهد آن هستیم که شخصیتی به بزرگی شیخ مفید با آن جایگاه کلامی و فقهی خود در این عرصه وارد شده و به تفصیل به نگارش پرداخته باشد. این کتاب گرچه در یک طبقه بندی در زمره کتاب های ترکیبی که همزمان به جنبه های تاریخی و فراتاریخی زندگانی ائمه علیهم السلام می پردازند به شمار می آید اما بررسی دقیق تر آن نشان می دهد توجه به جنبه های تاریخی سهم بیشتری را به خود اختصاص داده است. با توجه به اهمیت و جایگاه عظیم کتاب در طول تاریخ امامیه شرح ها، حاشیه ها و ترجمه های فراوانی از آن انجام گرفته است در حقیقت می توان کتاب الارشاد را که با محتوای زندگانی امامان دوازده گانه به نگارش درآمده است نوعی کتاب تاریخی، کلامی و روایی دانست .

سه امام آغازین امامیه، یعنی امام علی و حسنین علیه السلام که در حوادث تاریخی صدر اسلام دارای نقش سیاسی برجسته ای بودند بخش بزرگی از این کتاب را به خود اختصاص داده اند به گونه ای که می توان تقریباً این بخش را معادل ۳/۲ کل کتاب دانست که از این مقدار امام علی علیه السلام بیشترین سهم یعنی حدود نصف کل کتاب را به خود اختصاص داده است .

بررسی مفصل زندگانی امام علیه السلام از ولادت تا شهادت در بخش هایی همچون عصر پیامبر(ص) (دوران مکه، دوران مدینه)، دوران خلفا و دوران حکومت وی و اشاره به حوادثی از جنگ های سه گانه آن حضرت ، که البته در مواردی بدون نظم و انسجام منطقی به دنبال هم آمده از ویژگی های این کتاب است.

بررسی تاریخی زندگانی امام علیه السلام و پیگیری جریان صلح آن حضرت با معاویه و بررسی علل صلح از دیگر بخش های تاریخی سیاسی این کتاب است که محل مراجعه هر محقق در بررسی این حادثه ی تاریخی است. از مهم ترین بخش های این کتاب بررسی جریان قیام امام حسین علیه السلام و حوادث عاشورا به سبک تاریخی و به دور از مباحث فراتاریخی است. شیخ مفید رحمه الله در این بخش با سبک خاص خود به پیگیری این جریان تا ورود اسرای اهل بیت علیهم السلام به شام ادامه می دهد. در میان ائمه باقیمانده بیشترین سهم از آن آخرین امام، یعنی حضرت حجت (عج) می باشد که به جای مباحث تاریخی بیشتر به مباحث کلامی همچون استدلال بر وجوب امام قائم (عج) نصوص امامت و نیز بحث های روایی همچون مسئله علائم ظهور پرداخته شده است. از مهم ترین بخش های تاریخ سیاسی این کتاب مطالبی است که در تاریخ زندگانی امام